

УДК 343.125: 343.126.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.49>

НОРМАТИВНІ ДЕФЕКТИ ІЗОЛЯЦІЙНИХ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лоскутов Т.О.,
*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції ім. Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ*

Лоскутов Т.О. Нормативні дефекти ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена дослідженню нормативних дефектів ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. У ході постановки проблеми вказується, що ізоляційні запобіжні заходи мають належним чином регулюватися у кримінальних процесуальних нормах, законно та обґрунтовано застосовуватися у ході кримінального провадження в обстановці воєнного стану, оскільки вони пов'язані із істотним втручанням у права і свободи особи. Під час розкриття стану опрацювання відповідної проблематики зазначається, що наразі залишаються невирішеними проблеми правового регулювання ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні, що негативно позначається на ефективності кримінальної процесуальної діяльності та на гарантуванні прав і свобод особи у кримінальному судочинстві під час дії воєнного стану. У перебігу викладу основного матеріалу підкреслюється, що дефектом нормативної регламентації приписів ч. 1 ст. 208 КПК України є неповнота переліку випадків затримання особи за підозрою у вчиненні злочину без врахування вимоги «безпосередності» («щойності»). Відмічається, що недосконалість ч. 1 ст. 208 КПК України та ч. 1 ст. 298-2 КПК України значно ускладнює затримання особи за підозрою у скоєнні зазначених кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Констатується, що нормативним дефектом є виклад норми п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, що не містить вказівки на обставини воєнного стану, що унеможливають затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на підставі ст. 208 КПК України. Акцентується увага на колізії ч. 6 ст. 176 КПК України та ч. 2 ст. 183 КПК України щодо необхідності та неможливості застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які в період дії воєнного стану підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних проступків, передбачених ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України. Звертається увага на безальтернативність змісту ч. 6 ст. 176 КПК України, а також ч. 8 ст. 176 КПК України щодо застосування в період воєнного стану виключно тримання під вартою до осіб, які підозрюються за вчинення конкретних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: запобіжний захід, затримання, тримання під вартою, кримінальне провадження, злочин, кримінальне правопорушення, воєнний стан.

Loskutov T.O. Normative defects of isolation preventive measures in criminal proceedings under martial law.

The article is devoted to the study of the normative defects of isolation preventive measures in criminal proceedings under martial law. In the course of the problem statement, it is indicated that isolation preventive measures should be properly regulated in criminal procedural norms, legally and reasonably applied in the course of criminal proceedings under martial law, since they are associated with a significant interference with the rights and freedoms of the individual. During the disclosure of the status of the study of the relevant issues, it is noted that the problems of legal regulation of isolation preventive measures in criminal proceedings remain unresolved, which negatively affects the

efficiency of criminal procedural activities and the guarantee of the rights and freedoms of a person in criminal proceedings during martial law. In the course of the presentation of the main material, it is emphasized that a defect in the regulatory regulation of the provisions of Part 1 of Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is the incompleteness of the list of cases of detention of a person on suspicion of committing a crime without taking into account the requirement of «immediacy» («immediacy»). It is noted that the imperfection of Part 1 of Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Part 1 of Article 298-2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine significantly complicates the detention of a person on suspicion of committing the specified criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine. It is stated that the normative defect is the statement of the norm of Part 6 of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which does not contain an indication of the circumstances of martial law that make it impossible to detain a person on suspicion of committing a crime on the basis of Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention is drawn to the conflict between Part 6 of Article 176 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Part 2 of Article 183 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the necessity and impossibility of applying a preventive measure in the form of detention to persons who, during the period of martial law, are suspected (accused) of committing criminal offenses stipulated in Parts 1-3 of Article 111-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention is drawn to the lack of alternatives to the content of Part 6 of Article 176 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as Part 8 of Article 176 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the application during martial law exclusively of detention to persons suspected of committing specific criminal offenses.

Key words: preventive measure, detention, detention, criminal proceedings, crime, criminal offense, martial law.

Постановка проблеми. Ефективну протидію злочинності в умовах воєнного стану важко уявити без нормативної регламентації у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), та практичної реалізації у межах кримінального провадження ізоляційних запобіжних заходів. Оскільки під час доказової діяльності у кримінальному процесі в період воєнного стану необхідно забезпечувати належну поведінку осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Разом з тим, ізоляційні запобіжні заходи мають належним чином регулюватися у кримінальних процесуальних нормах, законно та обґрунтовано застосовуватися у ході кримінального провадження в обстановці воєнного стану. Це обумовлюється тим, що ізоляційні запобіжні заходи пов'язані із істотним втручанням у права і свободи особи у кримінальному провадженні. Саме тому тема, що поставлена у заголовок цієї статті, є вкрай актуальною.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти нормативної регламентації ізоляційних запобіжних заходів у тому числі в період воєнного стану вивчали такі вчені: І.В. Гловюк, В.А. Завтур, О.В. Капліна, О.О. Кравчук, О.В. Лазукова, Л.М. Лобойко, М.М. Потоцький, Г.К. Тертятник та інші. Водночас, наразі залишаються невирішеними проблеми правового регулювання ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні, що негативно позначається на ефективності кримінальної процесуальної діяльності та на гарантуванні прав і свобод особи у кримінальному судочинстві під час дії воєнного стану.

Метою статті є дослідження нормативних дефектів ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Вказаний бажаний результат може бути досягнутий шляхом виконання наступних завдань: вивчення процесуальних норм щодо ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в період воєнного стану; визначення нормативних дефектів ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні під час воєнного стану та запропонування способів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. До ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні належать затримання та тримання під вартою. Оскільки останні мають ізоляційну природу, що розкривається через відокремлення підозрюваного (обвинуваченого) від суспільства, шляхом поміщення у спеціальну установу – ізолятор тимчасового тримання або слідчий ізолятор (установа виконання покарань).

Деякі проблеми правового регулювання у КПК України затримання та тримання під вартою в умовах воєнного стану нами було висвітлено у попередніх публікаціях [1; 2]. У даній статті спробуємо дослідити інші нормативні дефекти цих ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Розглянемо нормативні дефекти кожного з цих ізоляційних запобіжних заходів.

Затримання. Дефектом нормативної регламентації приписів ч. 1 ст. 208 КПК України є неповнота переліку випадків затримання особи за підозрою у вчиненні злочину без врахування вимоги «безпосередності» («щойності»). Остання виявляється у неганості (невідкладності) затримання особи після вчинення злочину.

Положення ч. 1 ст. 208 КПК України передбачають лише два випадки застосування затримання поза межами правила «безпосередності» («щойності»), а саме: 1) можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України; 2) можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України [3].

Наведені нормативні приписи не враховують безліч ситуацій кримінального провадження, при яких досить складно виконати вимогу «безпосередності» («щойності») під час застосування затримання особи, яка підозрюється у скоєнні кримінальних правопорушень, що мають великий ступінь суспільної небезпеки, зокрема, під час дії правового режиму воєнного стану.

Яскравим прикладом аналізованого нормативного дефекта є неможливість застосування затримання поза вимогою «безпосередності» («щойності») є ситуація у кримінальному провадженні, коли особа підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень, що містяться у розділі 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), тобто кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

Вважаємо, що в умовах обстановки воєнного стану в Україні норми кримінального процесуального закону можуть передбачати випадки затримання особи, за підозрою у скоєнні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Оскільки національний суспільний інтерес у протидії злочинності в період правового режиму воєнного стану виправдовує відступ від правила «безпосередності» («щойності»), призначенням якого є забезпечення обґрунтованого обмеження права на свободу підозрюваного.

Тому необхідно доповнити ч. 1 ст. 208 КПК України пунктом 5, який регулюватиме можливість затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України поза межами вимоги «безпосередності» («щойності»).

Ще одним нормативним дефектом ч. 1 ст. 208 КПК України є вказівка в її змісті на те, що особа може бути затримана лише за підозрою у скоєнні злочину, санкцією якого встановлене покарання у вигляді позбавлення волі [3].

Зміст зазначеної норми унеможливує затримання особи, яка підозрюється за окремі кримінальні правопорушення, у тому числі проти національної безпеки України.

Щоб наглядно продемонструвати дефектність ч. 1 ст. 208 КПК України в частині вимоги до виду покарання, слід проаналізувати санкції ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України щодо форм колабораційної діяльності. Ці частини ст. 111-1 КК України за вчинення колабораційної діяльності не передбачають покарання у вигляді позбавлення волі [4].

Крім того, за підозрою у вчиненні діянь, унормованих ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України, особа не може бути затримана на підставі ч. 1 ст. 298-2 КПК України, якщо відсутня можливість виконати вимогу «безпосередності» («щойності»), що встановлена п.п. 1, 2 ст. 208 КПК України та відсутні обставини, закріплені п.п. 1-4 ч. 1 ст. 298 КПК України [3].

Таким чином, недосконалість ч. 1 ст. 208 КПК України та ч. 1 ст. 298-2 КПК України значно ускладнює затримання особи за підозрою у скоєнні зазначених кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

Такий стан правового регулювання затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень проти національної безпеки України неможна визнати задовільним, зокрема, в умовах дії правового режиму воєнного стану.

В процесуальній літературі відмічається, що вимога щодо здійснення ефективного кримінального провадження має дотримуватися (не порушуватися) в умовах війни [5, с. 192].

В обстановці воєнного стану слід забезпечувати ефективність кримінального провадження у тому числі шляхом належної нормативної регламентації та реалізації затримання осіб, які підозрюються за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

На наш погляд, усунення розглянутого нормативного дефекту може здійснюватися шляхом: 1) виключення зі змісту ч. 1 ст. 208 КПК України вказівки на покарання у вигляді позбавлення волі та заміни терміну «злочин» на термін «кримінальне правопорушення»; 2) відмови від правила «безпосередності» («щойності»), що закріплене п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України; 3) удосконалення положень ч. 1 ст. 298-2 КПК України.

Наступним нормативним дефектом є виклад норми п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, що не містить вказівки на обставини воєнного стану, що унеможливають затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на підставі ст. 208 КПК України.

Законодавчі приписи п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України не регламентують умов неможливості застосування затримання за ст. 208 КПК України в період дії правового режиму воєнного стану. У змісті наведеної норми відсутні словосполучення на кшталт «відсутня об'єктивна можливість», «у разі неможливості», «у разі наявності об'єктивних обставин» [3], що унеможличували б використання ст. 208 КПК України для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину в умовах дії воєнного стану.

При цьому положення п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України можуть застосовуватися поза межами виконання вимоги «безпосередності» («щойності») та незалежно від виду злочину, за який підозрюється особа під час дії воєнного стану. Вказаною нормою регулюється лише одна умова для затримання підозрюваної особи – можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності [3].

Наведений спосіб правового регулювання затримання особи за підозрою у вчиненні злочину в період воєнного стану є дефектним, тому що не виправдано розширює підстави для здійснення кримінального процесуального затримання. Виходячи з буквального змісту п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України можна зазначити, що обставини воєнного стану враховані у цих приписах занадто формально, без «прив'язки» до конкретної ситуації воєнного стану (проведення бойових дій) на певній території України.

Усунути розглянутий нормативний недолік п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України можна в результаті внесення доповнень до цієї норми, передбачивши в її змісті вказівку на обставини воєнного стану, що перешкоджають реалізації ст. 208 КПК України. Це можна зробити, наприклад, шляхом включення до приписів зазначеної норми нормативних словосполучень, що були вищенаведені та наразі використовуються у змісті ст. 615 КПК України щодо реалізації інших процесуальних засобів в умовах воєнного стану.

До того ж при такій редакції п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України доцільно врегулювати оперативний судовий контроль за затриманням особи в період воєнного стану. Саме невідкладний контроль з боку суду (слідчого судді) за здійсненням затримання на підставі п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України буде найкращою гарантією забезпечення прав і свобод затриманої особи в умовах дії правового режиму воєнного стану.

В умовах воєнного стану при невідкладному виконанні прокурором повноважень слідчого судді щодо перевірки законності затримання, подальший судовий контроль за цим заходом процесуального примусу має реалізовуватися автоматично при з'явленні першої можливості. Іншими словами, якщо в обстановці проведення бойових дій затримана особа як виняток була доставлена до прокурора, то судовий контроль за законністю такого затримання слідчий суддя повинен здійснити негайно при першій можливості [1, с. 419].

Обов'язковий подальший, максимально «наближений» судовий контроль за обставинами затримання підозрюваної особи є конче необхідним для ефективного забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі в умовах воєнного стану [1, с. 420].

Тримання під вартою. Нормативним дефектом ч. 6 ст. 176 КПК України є категоричність викладу її приписів стосовно застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які в період дії воєнного стану підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні злочинів, унормованих ст.ст. 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 437-442-1 КК України [3]. Оскільки в цей перелік статей кримінального закону входять склади кримінальних проступків, передбачених ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України.

Зазначена законодавча норма ч. 6 ст. 176 КПК України щодо ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України суперечить процесуальним приписам ч. 2 ст. 183 КПК України, що дозволяє застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до особи, яка підозрюється у скоєнні злочину [3]. Зміст цієї норми не містить підстав для застосування тримання під вартою до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального проступку.

Безумовно, з огляду на нагальну необхідність в протидії колабораційній діяльності в період дії правового режиму воєнного стану, у процесуальному законі мають регламентуватися дієві запобіжні заходи для забезпечення належної поведінки підозрюваних осіб. Разом з тим, виявлена нормативна колізія процесуальних норм явно не сприяє виконанню наведеного завдання та може знижувати ефективність кримінального провадження в обстановці воєнного стану.

У зв'язку з цим, положення кримінального процесуального закону потребують удосконалення або шляхом внесення змін до ч. 6 ст. 176 КПК України, або до ч. 2 ст. 183 КПК України.

Також розглянутий нормативний дефект може бути виправлений в результаті внесення законодавчих змін до санкцій ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України.

Крім того, згадана вище безальтернативність змісту ч. 6 ст. 176 КПК України, а також ч. 8 ст. 176 КПК України щодо застосування в період воєнного стану виключно тримання під вартою до осіб, які підозрюються за вчинення конкретних кримінальних правопорушень є дефектною з огляду на можливість визначення альтернативи у вигляді певного розміру застави.

Згідно з положенням ч. 4 ст. 183 КПК України, в умовах дії правового режиму воєнного стану, з урахуванням змісту ст.ст. 177, 178 КПК України слідчий суддя може не встановлювати розмір застави стосовно злочинів, передбачених ст.ст. 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 402-405, 407, 408, 429, 437-442-1 КК України [3].

У змісті Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2024 року № 7-р(П)/2024, справа № 3-111/2023(207/23, 315/23), Конституційний Суд України підкреслив, що відповідно до КПК України можливість застосування застави до особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може бути визначена в ухвалі слідчого судді, суду у випадках, визначених ч. 3 або ч. 4 ст. 183 КПК України (друге речення ч. 1 ст. 182); «під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст.ст. 177 та 178 КПК України, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 402-405, 407, 408, 429, 437-442 Кримінального кодексу України» (абз. 8 ч. 4 ст. 183). Тобто із наведених приписів КПК України випливає, що законодавець закріпив дискрецію слідчого судді, суду під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за ч. 6 ст. 176 КПК України не визначати або визначати розмір застави з урахуванням підстав та обставин, установлених ст.ст. 177, 176 КПК України [6].

Тому доцільно внести зміни до ч.ч. 6, 8 ст. 176 КПК України щодо встановлення можливості визначення розміру застави як альтернативи застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які підозрюються за вчинення конкретних кримінальних правопорушень під час дії правового режиму воєнного стану.

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна підсумувати, що нормативне регулювання ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану має деякі дефекти.

Нормативними дефектами кримінального процесуального затримання в період воєнного стану є недосконалість таких законодавчих приписів: 1) ч. 1 ст. 208 КПК України щодо відсутності регламентації затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України поза межами вимоги «безпосередності» («щойності»); 2) ч. 1 ст. 208 КПК України в частині вказівки на злочин, за котрий встановлене покарання у вигляді позбавлення волі; 3) п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України стосовно відсутності вказівки на обставини воєнного стану, що унеможливають затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на підставі ст. 208 КПК України.

Дефектами нормативного регулювання тримання під вартою в умовах воєнного стану є наявність недоліків в змісті наступних процесуальних норм: 1) ч. 6 ст. 176 КПК України та ч. 2 ст. 183 КПК України щодо колізії в частині необхідності та неможливості застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які в період дії воєнного стану підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних проступків, передбачених ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України; 2) ч. 6 ст. 176 КПК України та ч. 8 ст. 176 КПК України стосовно безальтернативності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які під час дії воєнного стану підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні певної категорії злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лоскутов Т.О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2022. №70 (1). С. 417–423.
2. Лоскутов Т.О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 126–135.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862>.
5. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018. 263 с.
6. Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024, справа № 3-111/2023(207/23, 315/23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text>.